

Cognitieve training bij adolescenten met een niet-aangeboren hersenletsel

1. Inleiding

- A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby
- B. Cognitieve ontwikkeling vanaf de leeftijd van 2 jaar
- C. Cognitieve ontwikkeling doorheen de kinderjaren
- D. Bepalende factoren in de cognitieve ontwikkeling
- E. Hersenplasticiteit levenslang!

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

- A. Welke neuropsychologische testen?
- B. Valkuilen bij neuropsychologisch onderzoek bij NAH

3. Cognitieve training

- A. Factoren die een rol spelen
- B. Training
  - B.1. Metacognitie en strategiegebruik
  - B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen
  - B.3. Compensatietechnieken en gebruik van hulpmiddelen
  - B.4. Spelregels bij cognitieve training
- C. School !

4. Take home messages

1. Inleiding

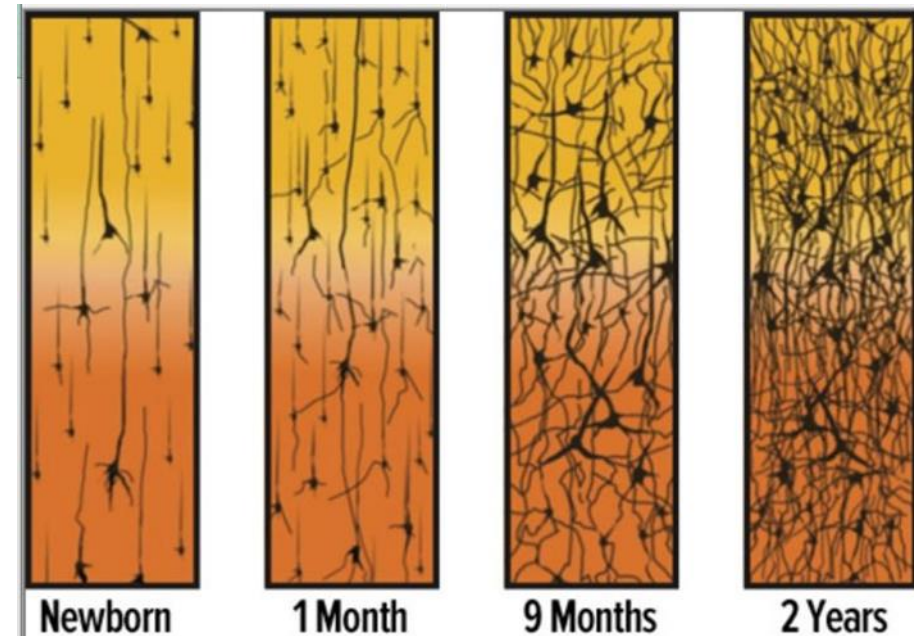
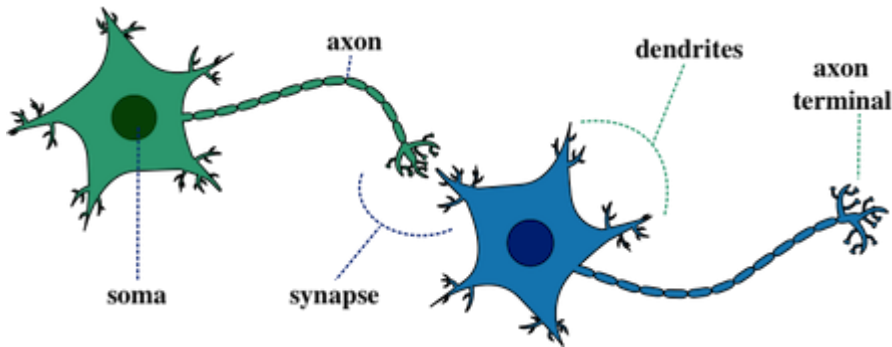
A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby

- ▶ Structurele en functionele veranderingen in de hersenen
  - ▶ 1. toename in aantal, grootte en complexiteit van axonen en dendrieten
  - ▶ 2. toename van synapsen
  - ▶ 3. myelinisatie van de axonen
  - ▶ 4. migratie van neuronen

1. Inleiding

A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby

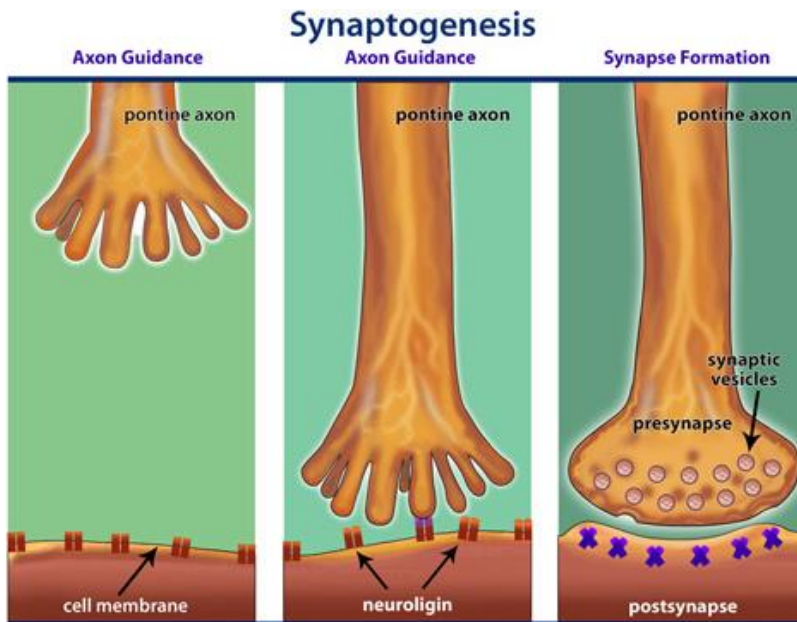
- ▶ Structurele en functionele veranderingen in de hersenen
  - ▶ 1. Toename in aantal, grootte en complexiteit van axonen en dendrieten

1. Inleiding

A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby

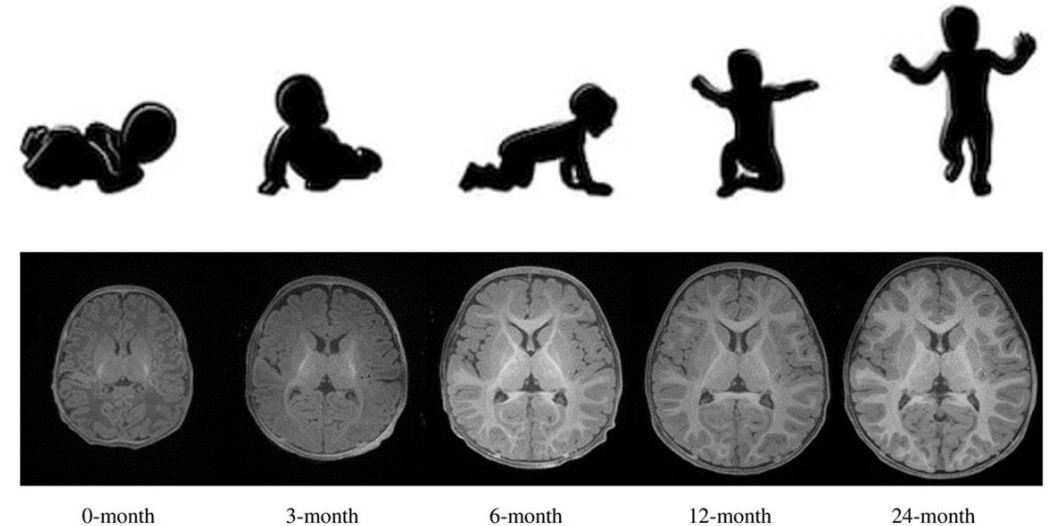
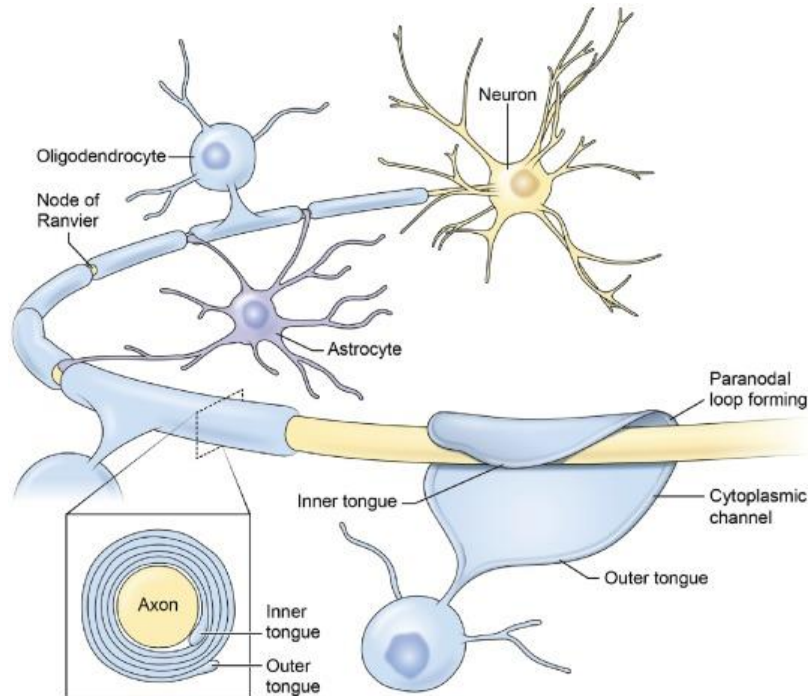
- ▶ Structurele en functionele veranderingen in de hersenen
  - ▶ 2. Toename van synapsen – hersennetwerk – neurotransmitters

1. Inleiding

A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby

- ▶ Structurele en functionele veranderingen in de hersenen
  - ▶ 3. Myelinisatie van de axonen met hierdoor snellere transmissie van impulsen

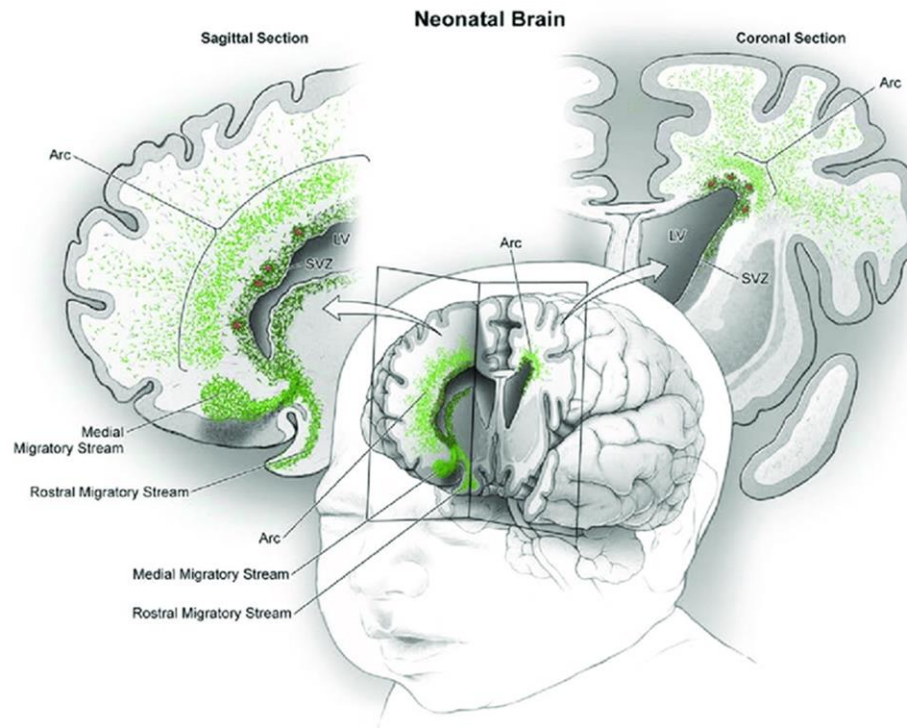

1. Inleiding

A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby

- ▶ Structurele en functionele veranderingen in de hersenen
  - ▶ 4. migratie van neuronen

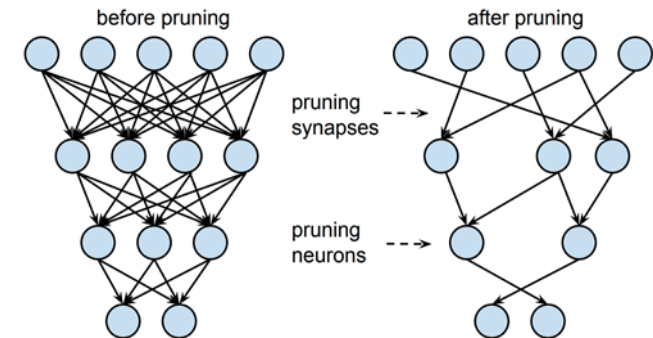
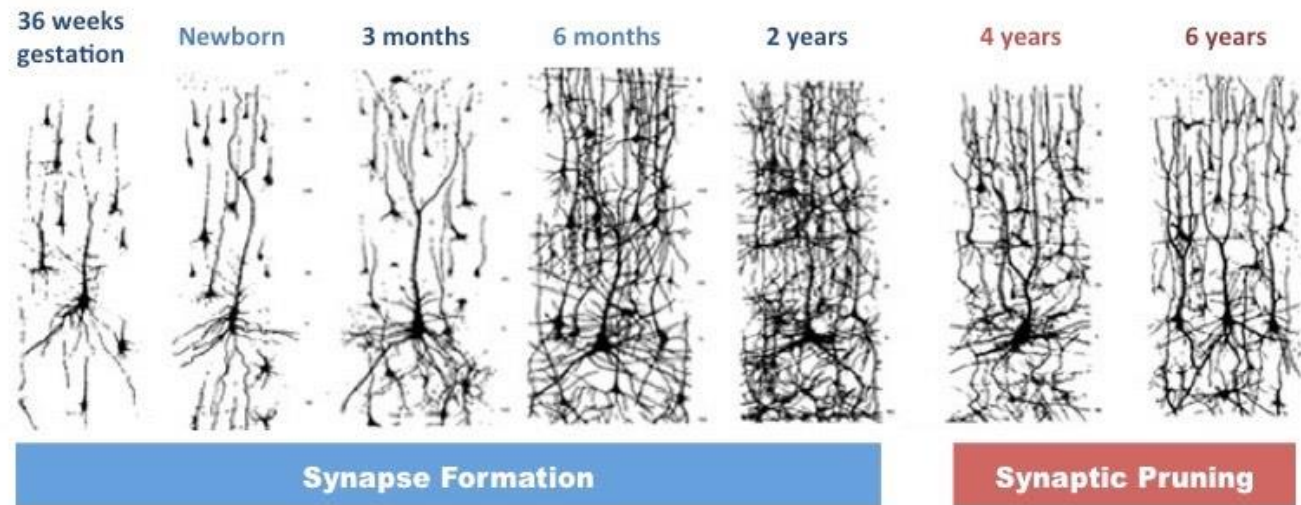
Migratie stroom van jonge neuronen in de frontale hersenkwab van het babybrein,

1. Inleiding

B. Cognitieve ontwikkeling vanaf de leeftijd van 2 jaar

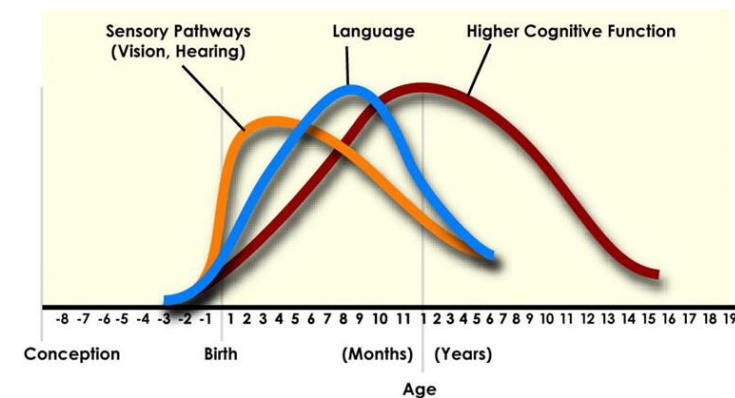
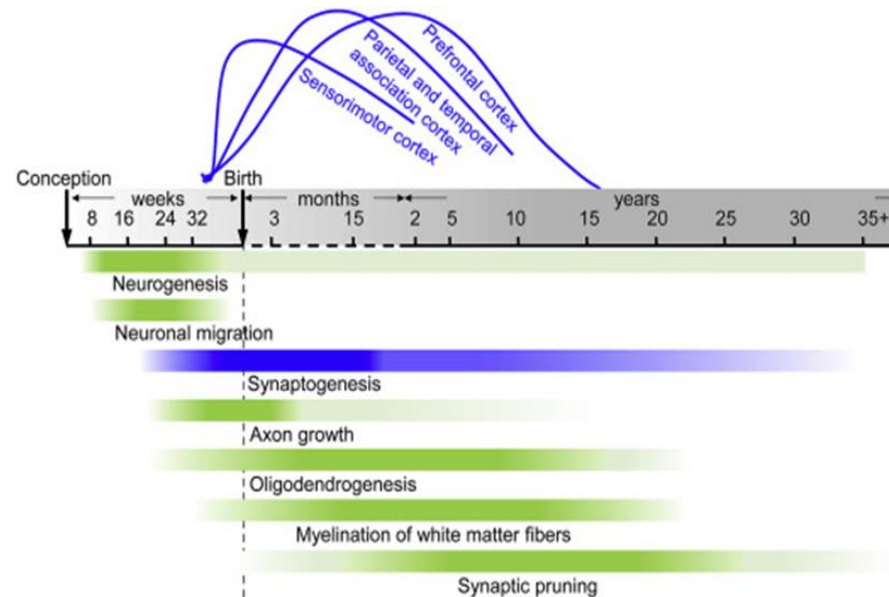
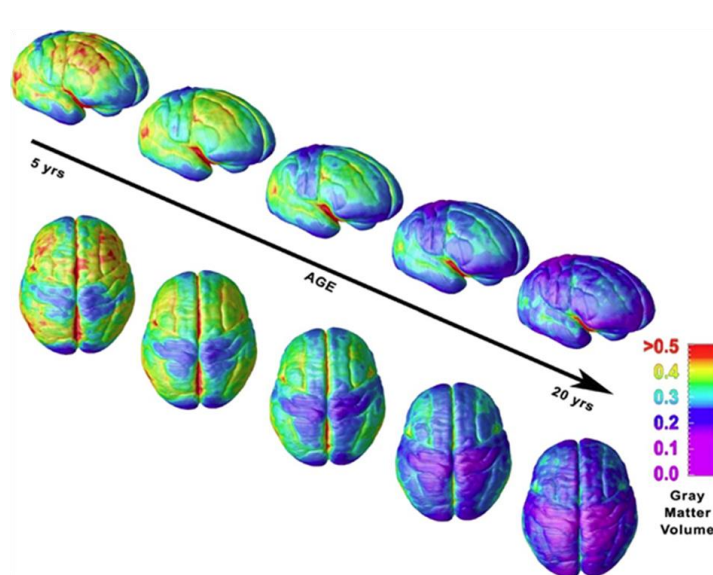
- ▶ synaptic pruning: selectief verdwijnen van niet-functionele synapsen
- ▶ “use it or loose it” (afhankelijk van omgevingsfactoren)

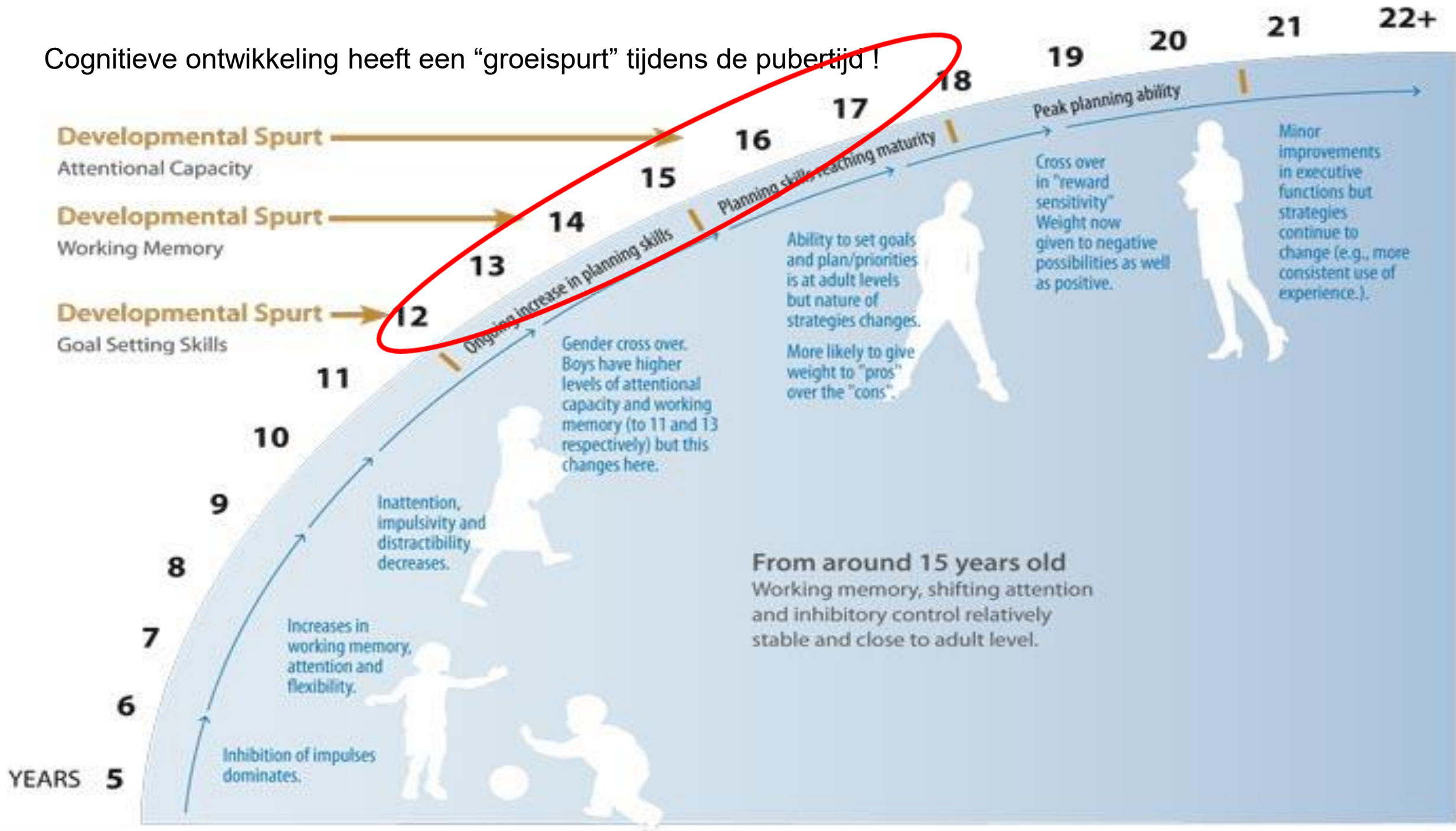
1. Inleiding

C. Cognitieve ontwikkeling doorheen de kinderjaren

- ▶ eerst sensorimotorisch (tast, gehoor, visueel, smaak, reuk, motoriek)
- ▶ dan parietaal / temporaal (taalontwikkeling)
- ▶ tenslotte prefrontaal / temporaal (hogere cognitieve functies)

Cognitieve ontwikkeling heeft een “groeispurt” tijdens de pubertijd !

1. Inleiding

D. Bepalende factoren in de cognitieve ontwikkeling

▶ Genetica

▶ Omgeving

▶ Stimulerende factoren

- prikkelrijke omgeving (ruimte om te ontwikkelen – ook bij pubers)
- voeding (omega 3, vit B, tryptofaan/serotonine)
- fysieke activiteit (brain derived neurotrophic factor)
- slaap!

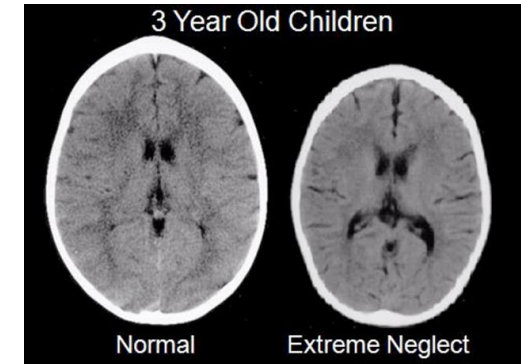
1. Inleiding

D. Bepalende factoren in de cognitieve ontwikkeling

► Omgeving

► Remmende factoren

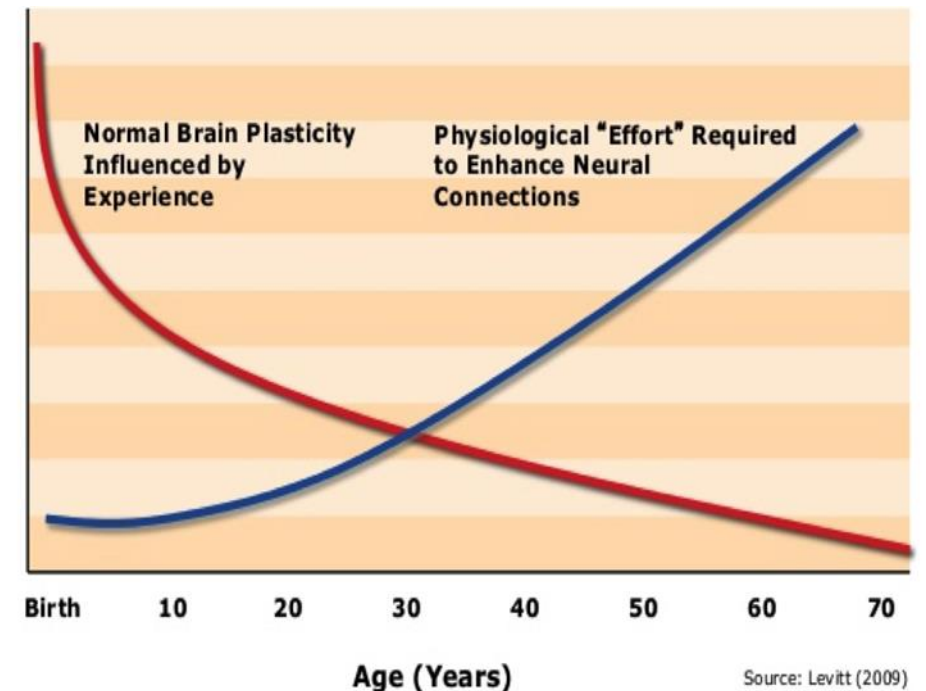
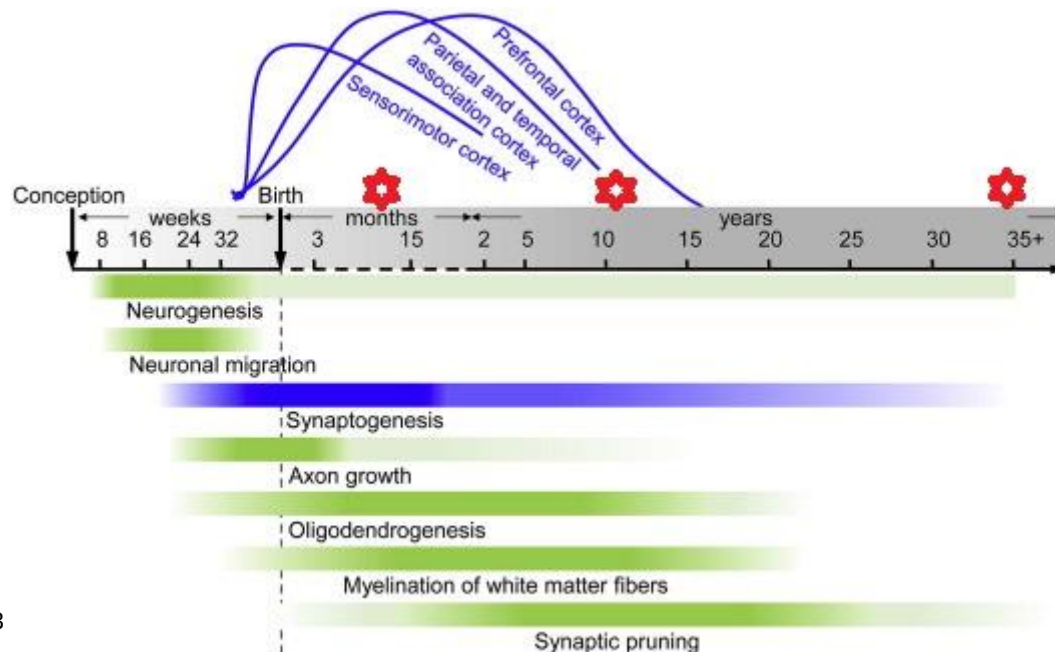
- prikkelarme omgeving:
  - brein is gemiddeld 20% kleiner bij neglect of misbruik!
  - zonder affectie en positieve emotionele ervaringen, ontwikkelt de frontale hersenkwab zich onvolledig
- onevenwichtige voeding
- medicatie (anti-epileptica, corticoïden, chemotherapie, sedatie...)
- hersenschade (trauma, infectie, bloeding, tumor, bestraling,...)

1. Inleiding

E. Hersenplasticiteit levenslang !

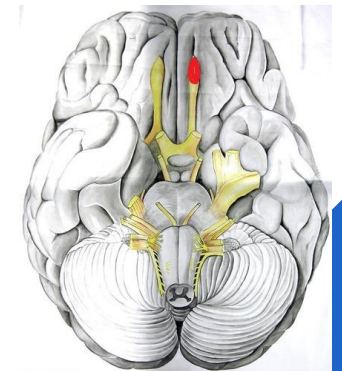
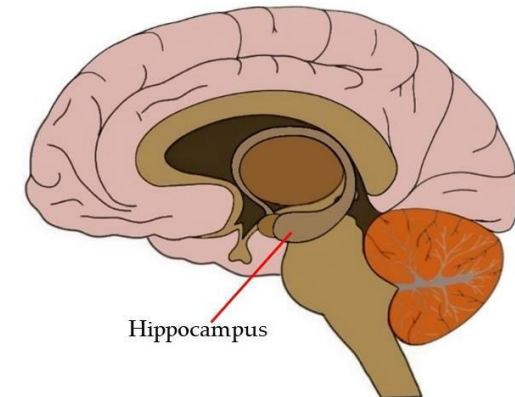
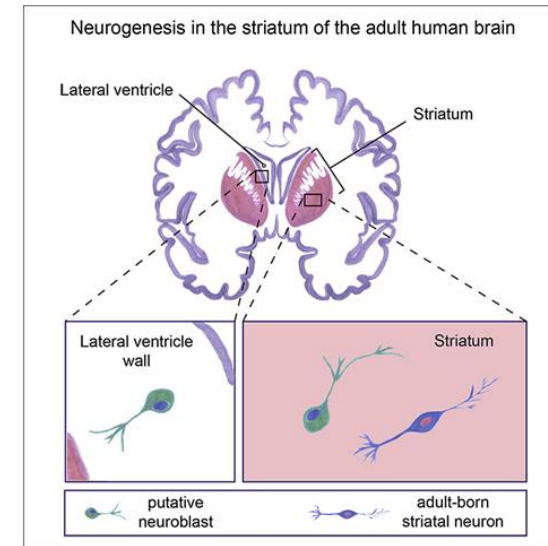
- ▶ hersenen kunnen zich levenslang reorganiseren als reactie op veranderingen in de omgeving of na een hersenletsel
- ▶ maar ... hersenplasticiteit is groter tijdens de ontwikkeling van de hersenen

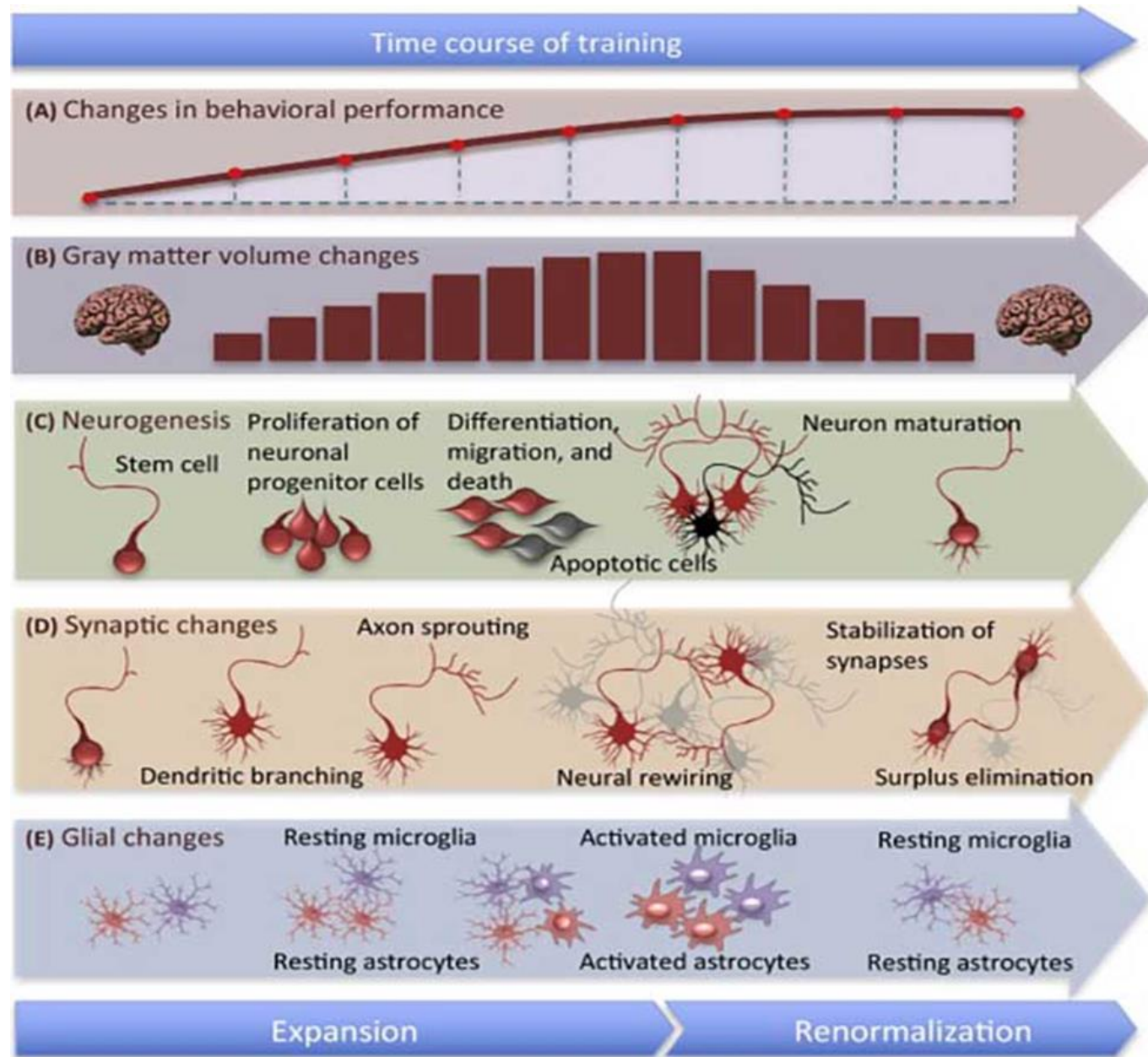

1. Inleiding

E. Hersenplasticiteit levenslang !

- ▶ Hersenletsel = irreversibel
- ▶ Poging tot herstel van functie in omliggende hersengebieden = hetzelfde mechanisme als bij de ontwikkeling van hersenen!
  - ▶ 1. toename in aantal, grootte en complexiteit van axonen en dendrieten
  - ▶ 2. toename van synapsen
  - ▶ 3. myelinisatie van de axonen
  - ▶ 4. migratie van neuronen (bulbus olfactorius, hippocampus, striatum, subventriculaire zone)
  - ▶ 5. pruning

1. Inleiding

E. Hersenplasticiteit levenslang !

▶ Voorwaarden voor optimale hersenplasticiteit na letsel idem als bij de ontwikkeling

▶ Genetica

▶ Omgeving

▶ Stimulerende factoren

- prikkelrijke omgeving, revalidatie
- voeding (omega 3, vit B, tryptofaan /serotonine)
- fysieke activiteit (BDNF)
- slaap!

▶ Remmende factoren

- geen revalidatie
- onevenwichtige voeding
- geen fysieke activiteit
- medicatie, alcohol, drugs
- onvoldoende slaap

1. Inleiding

- A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby
- B. Congitieve ontwikkeling vanaf de leeftijd van 2 jaar
- C. Cognitieve ontwikkeling doorheen de kinderjaren
- D. Bepalende factoren in de cognitieve ontwikkeling
- E. Hersenplasticiteit levenslang!

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

- A. Welke neuropsychologische testen?**
- B. Valkuilen bij neuropsychologisch onderzoek bij NAH**

3. Cognitieve training

- A. Factoren die een rol spelen
- B. Training
  - B.1. Metacognitie en strategiegebruik
  - B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen
  - B.3. Compensatietechnieken en gebruik van hulpmiddelen
  - B.4. Spelregels bij cognitieve training
- C. School !

4. Take home messages

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

A. Welke cognitieve vaardigheden?

Afhankelijk van de leeftijd ! (jong kind in ontwikkeling versus volwassene)

- ▶ Aandacht (volgehouden aandacht, selectieve aandacht, verdeelde aandacht)
- ▶ Geheugen
- ▶ Executieve functies (werkgeheugen, inhibitie, flexibiliteit, planning, organisatie,...)
- ▶ Verwerkingssnelheid (oa. rekenen)
- ▶ Visueel ruimtelijke functies
- ▶ Taal (hogere taalfuncties)
- ▶ Praxis
- ▶ IQ (kan normaal zijn!)

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

A. Welke neuropsychologische testen?

Afhankelijk van de leeftijd !

▶ Ontwikkelings- en intelligentieonderzoek

- ▶ Bayley-Ontwikkelingsschalen (1 - 42 maanden)
- ▶ WPPSI-III-NL (2:6 – 3:11 jaar) (4:0 – 7:11 jaar)
- ▶ WISC-V-NL (6 – 16 jaar)
- ▶ SON – R: 2 versies (2 ½ - 7 jaar) (5 ½ - 17 jaar)
- ▶ WAIS-IV (vanaf 16 jaar)

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

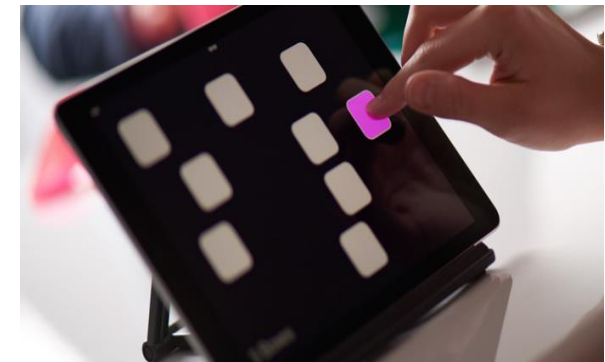
A. Welke neuropsychologische testen?

Afhankelijk van de leeftijd !

► Neuropsychologisch onderzoek

► Testbatterij

- Developmental NEuroPSYchological Assessment (NEPSY-II-NL)
- Cambridge Neuropsychological Test Automated Battery (CANTAB)
- Amsterdamse Neuropsychologische Taken (ANT)

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

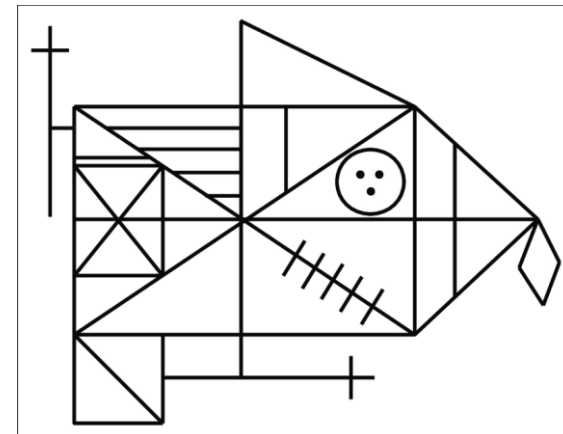
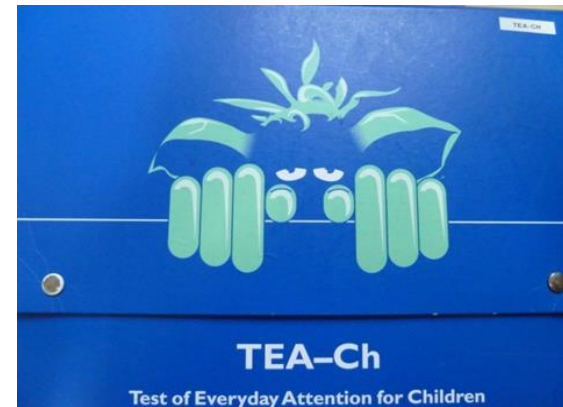
A. Welke neuropsychologische testen?

Afhankelijk van de leeftijd !

► Neuropsychologisch onderzoek

► Domeinspecifiek

- Aandacht:
  - Test of Every Day Attention for Children (Tea-Ch)
- Geheugen:
  - 15 Woorden van Rey
  - complexe figuur van Rey

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

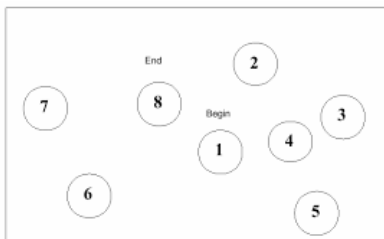
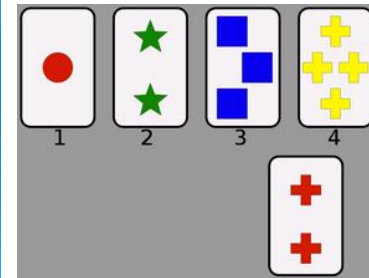
A. Welke neuropsychologische testen?

Afhankelijk van de leeftijd !

► Neuropsychologisch onderzoek

► Domeinspecifiek

- Executieve functies:
  - Behavioural Assessment of the Dysexecutive Syndrome (Bads/-Ch)
  - Wisconsin Card Sorting Test
  - Delis Kaplan Executive Function System Test (D-KEFS)
  - Executieve Functies en Gedragsvragenlijst (BRIEF)

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

B. Valkuilen bij neuropsychologisch onderzoek bij NAH

- ▶ visuele / auditieve stoornissen
- ▶ neglect
- ▶ afasie
- ▶ apraxie (pen/papiertaken, tablet)
- ▶ motivatie/gedrag

1. Inleiding

- A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby
- B. Congitieve ontwikkeling vanaf de leeftijd van 2 jaar
- C. Cognitieve ontwikkeling doorheen de kinderjaren
- D. Bepalende factoren in de cognitieve ontwikkeling
- E. Hersenplasticiteit levenslang!

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

- A. Welke neuropsychologische testen?
- B. Valkuilen bij neuropsychologisch onderzoek bij NAH

3. Cognitieve training

A. Factoren die een rol spelen

B. Training

B.1. Metacognitie en strategiegebruik

B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen

B.3. Compensatietechnieken en gebruik van hulpmiddelen

B.4. Spelregels bij cognitieve training

C. School !

4. Take home messages

3. Cognitieve training

A. Factoren die een rol spelen

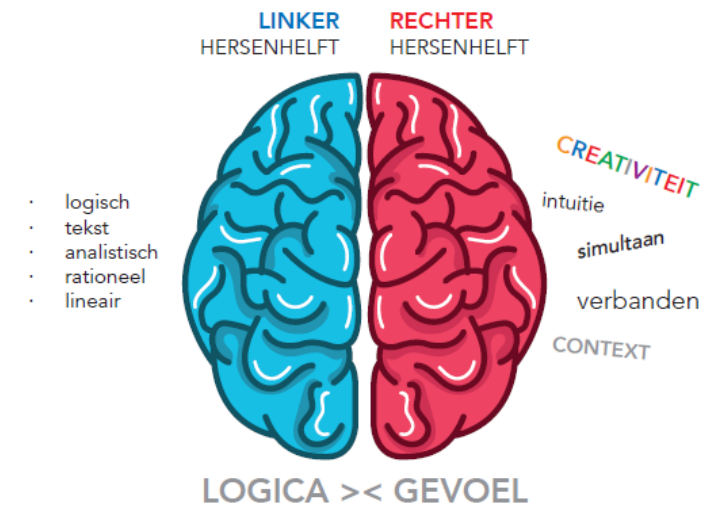
▶ Belangrijk!

▶ steeds volledig op maat gemaakt trainingsprogramma!

- wat willen we trainen? (resultaten cognitieve screening)
- leeftijd (juiste training voor juiste leeftijd)

▶ hersenletsel

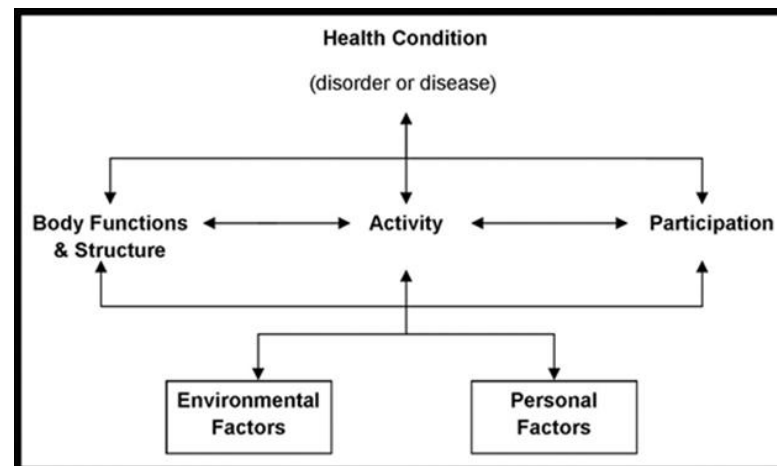
- comaduur
- grootte letsel, type letsel (DAI, infarct, ...)
- locatie van het letsel
  - linker of rechter hemisfeer
  - cognitie = hersennetwerk, prefrontaal, corpus callosum, basale kernen, onderschat het cerebellum niet!

3. Cognitieve training

B. Training

- ▶ Cognitieve training op 3 niveaus
  - ▶ B.1. Metacognitie en strategiegebruik
  - ▶ B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen met stijgende moeilijkheidsgraad
  - ▶ B.3. Compensatietechnieken en gebruik van hulpmiddelen

3. Cognitieve training

B. Training

▶ B.1. Metacognitie en strategiegebruik

- ▶ psychoëducatie
- ▶ inzicht in het eigen leerproces (vb. hoe kan ik het gemakkelijkste zaken onthouden?)
- ▶ toepassen van dit inzicht in nieuwe leersituaties, transitie in dagdagelijks leven = teamwork met ouders/therapeuten/omgeving/school/job !

Wat moet ik doen?

Hoe ga ik het doen?

Ik doe mijn werk

Ik kijk mijn werk na.
Wat vind ik ervan?

3. Cognitieve training

B. Training

- ▶ **B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen**
  - ▶ in het Revalidatiecentrum UZ Gent: game software
  - ▶ vb. Cogniplus, Cogmed, Cogpack, RehaCom, ...

CogniPlus

Cogmed

CogPack

RehaCom

3. Cognitieve training

B. Training

▶ B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen

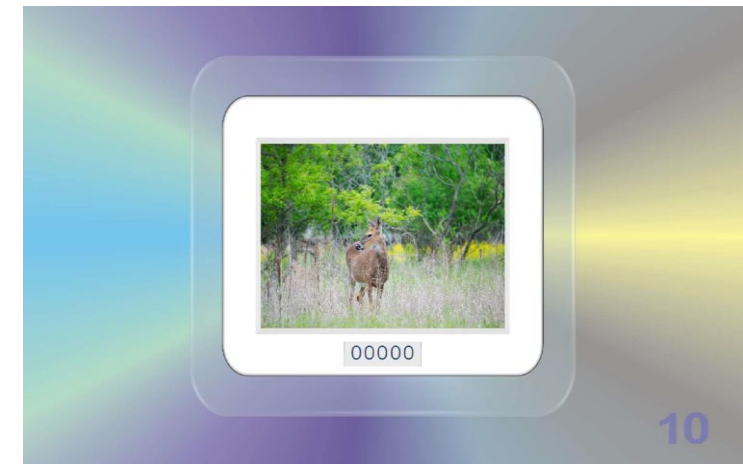
▶ vb. Cogniplus

aandacht - reactiesnelheid

gerichte aandacht

werkgeheugen

3. Cognitieve training

B. Training

► B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen

► vb. CogPack

concentratie – visuele scanning

concentratie – visuele scanning –
impulsiviteitscontrole

concentratie – logisch
redeneren – rekenvaardigheden

3. Cognitieve training

B. Training

► B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen

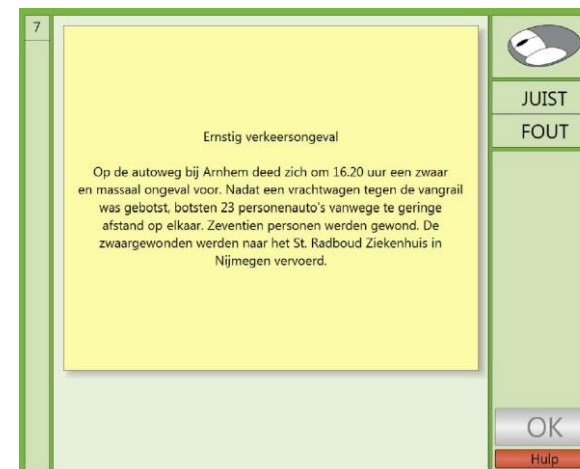
► vb. RehaCom

aandacht – concentratie

topologisch geheugen

verbaal geheugen

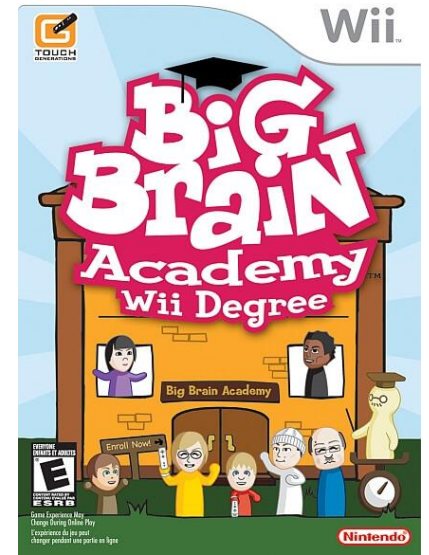

ruimtelijk
voorstellingsvermogen

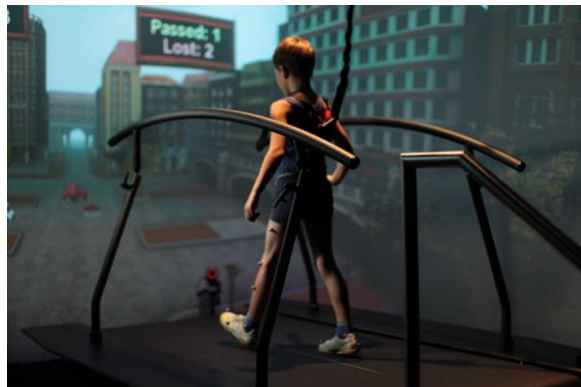
3. Cognitieve training

B. Training

- ▶ B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen
  - ▶ Virtual reality, GRAIL, spiegeltherapie, robot technologie, Wii, Silverfit ...

Virtual reality

GRAIL

Dessintey

Zora

3. Cognitieve training

B. Training

▶ B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen

- ▶ ook in de thuisomgeving: telerevalidatie met reva-app, vb.
  - Cogmed werkgeheugentraining
  - Cogniplus
  - ....

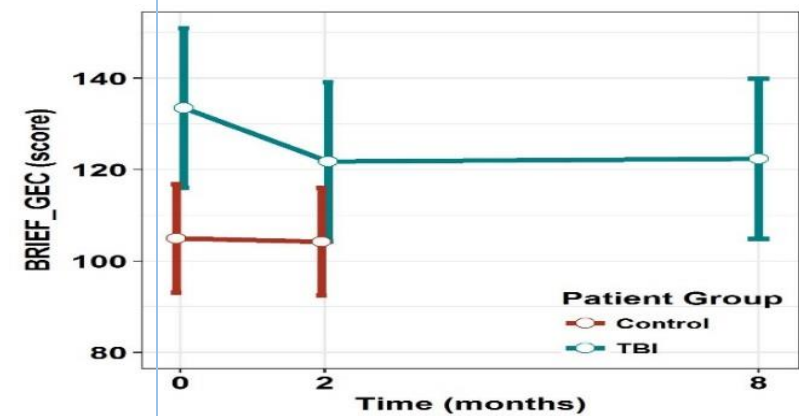
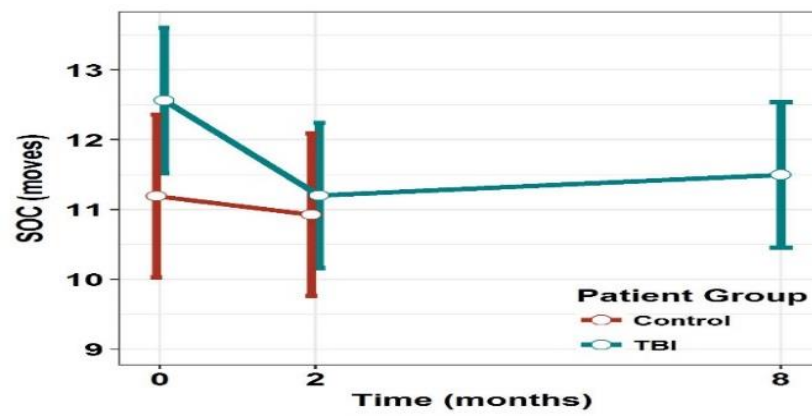
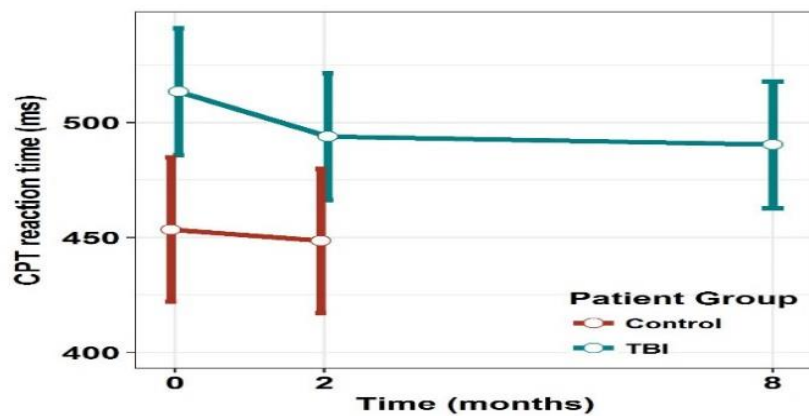
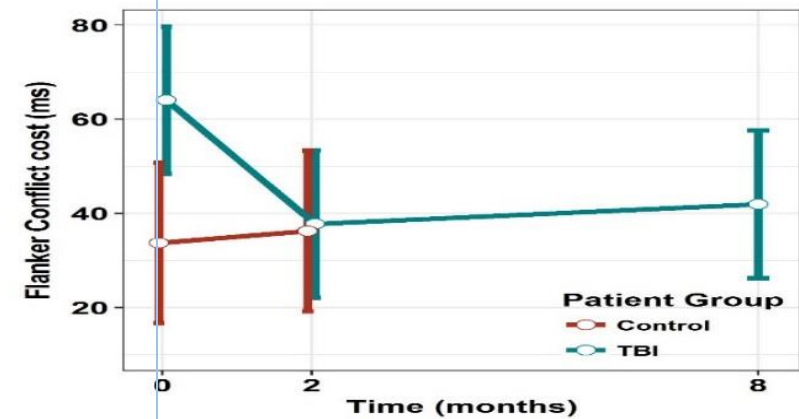
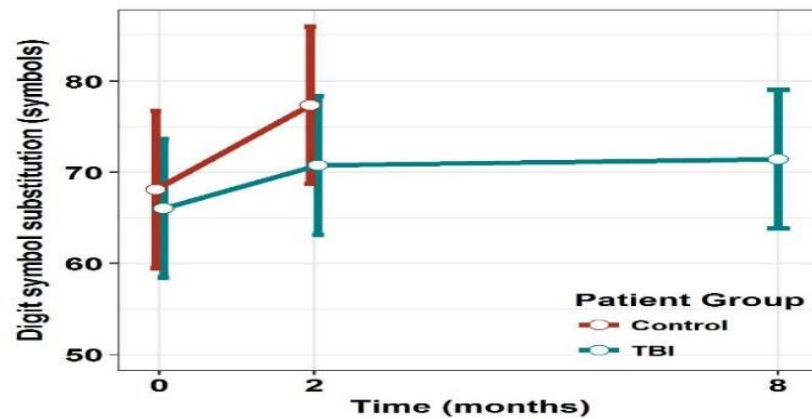
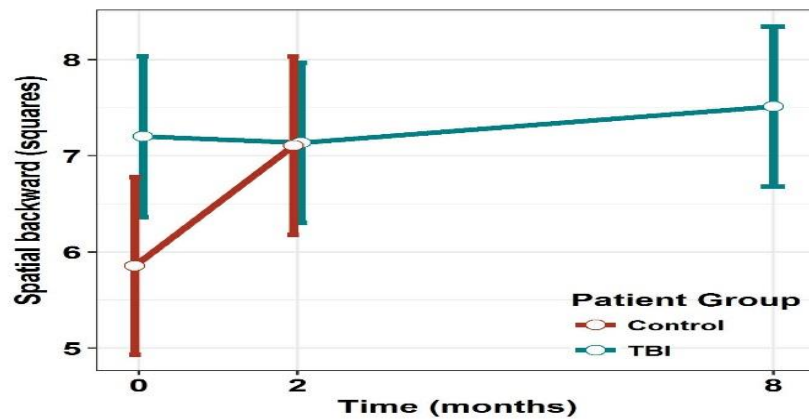
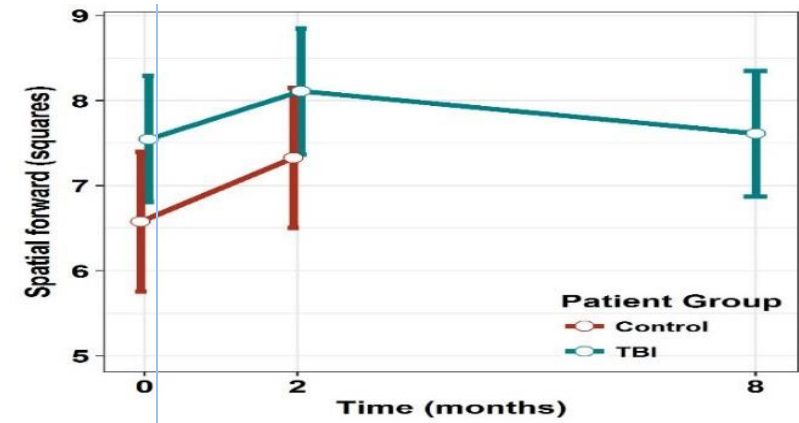
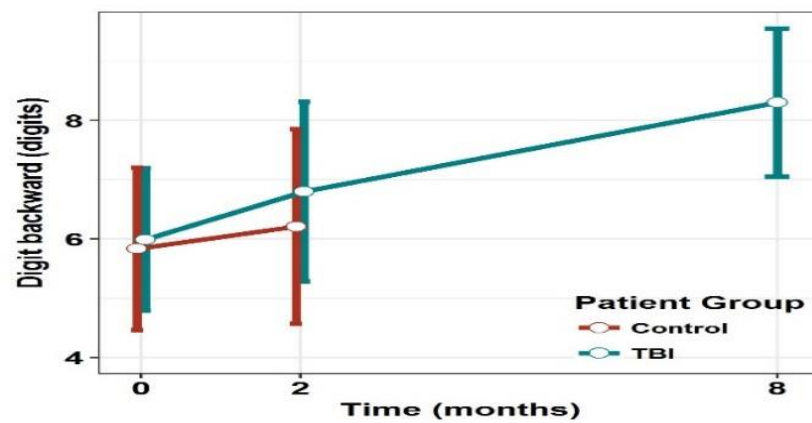
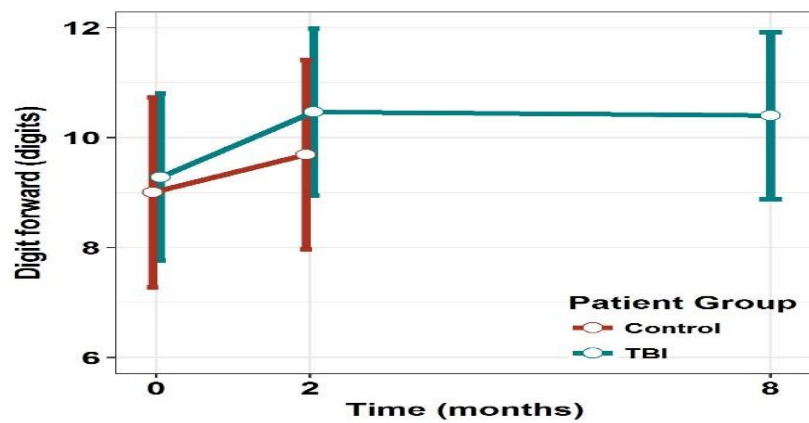
3. Cognitieve training

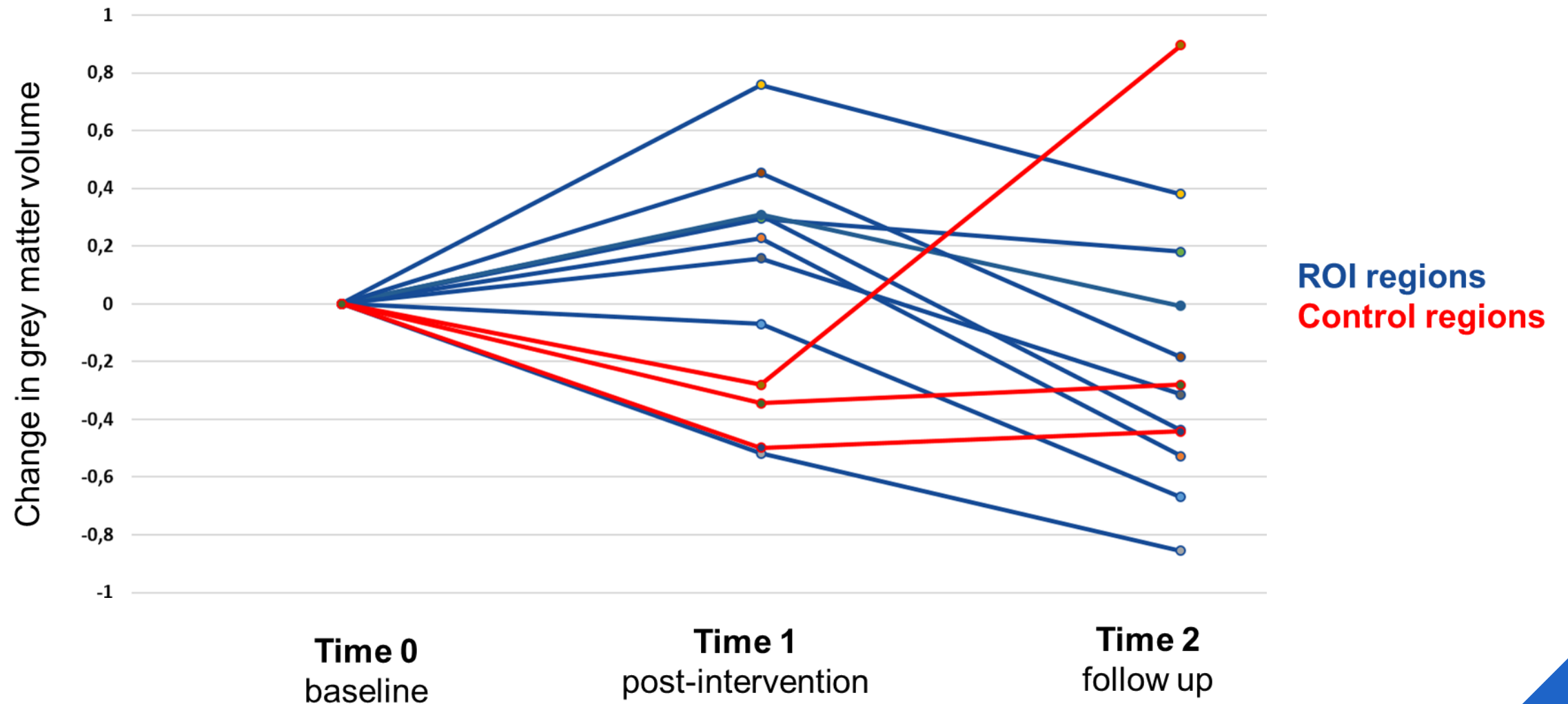
B. Training

▶ B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen

- ▶ Wetenschappelijke evidentie van het effect
  - 20 tal adolescenten
  - executieve functies
  - trainingsprogramma op ipad thuis via Wifi
  - 8 weken
  - 5 dagen/week
  - 40 min/dag

3. Cognitieve training

B. Training

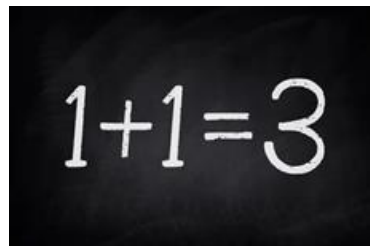
- ▶ **B.1. Metacognitie en strategiegebruik**
- ▶ **B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen**
- ▶ **B.3. Compensatietechnieken en gebruik van hulpmiddelen**
  - ▶ vb. notitieboekje, agenda, dagboek
  - ▶ app op smartphone
  - ▶ hoofdtelefoon
  - ▶ structuur aangeboden vanuit de omgeving (= teamwork met ouders/therapeuten/omgeving/school/job !)

3. Cognitieve training

B. Training

▶ B.4. Spelregels bij cognitieve training

- ▶ cognitieve training bij voorkeur in interessegebied
- ▶ wissel af met gezelschapspelen die aandacht, geheugen, executieve functies vragen
- ▶ geef structuur, gebruik een time timer
- ▶ prikkelarme omgeving
- ▶ 1 opdracht tegelijk, gebruik korte zinnen
- ▶ “faultless learning”, vermijd “trial and error”

3. Cognitieve training

B. Training

- ▶ **B.4. Spelregels bij cognitieve training**
  - ▶ maak de therapie voorspelbaar, gebruik schema's
  - ▶ wees consequent, het volledige team !
  - ▶ gebruik beloningsysteem
  - ▶ duur en frekwentie van cognitieve training individueel te bepalen

3. Cognitieve training

B. Training

▶ B.4. Spelregels bij cognitieve training

- ▶ “near transfer” versus “far transfer”
- ▶ variatie in training is belangrijk om generalisatie te bekomen!!
- ▶ vb. dolfijntherapie, circus, hippotherapie, hydrotherapie, creatieve expressie, drama, dans, muziektherapie, Sherborne, koken...

3. Cognitieve training

C. School

- ▶ **Snelle start met onderwijs < 18jaar!**
  - ▶ toepassing van cognitieve training
  - ▶ eerste stap in sociale reïntegratie voor kinderen en adolescenten

1. Inleiding

- A. Cognitieve ontwikkeling bij een pasgeboren baby
- B. Congitieve ontwikkeling vanaf de leeftijd van 2 jaar
- C. Cognitieve ontwikkeling doorheen de kinderjaren
- D. Bepalende factoren in de cognitieve ontwikkeling
- E. Hersenplasticiteit levenslang!

2. Neuropsychologisch onderzoek van cognitieve functie

- A. Welke neuropsychologische testen?
- B. Valkuilen bij neuropsychologisch onderzoek bij NAH

3. Cognitieve training

- A. Factoren die een rol spelen
- B. Training
  - B.1. Metacognitie en strategiegebruik
  - B.2. Neurocognitieve training door repetitieve oefeningen
  - B.3. Compensatietechnieken en gebruik van hulpmiddelen
  - B.4. Spelregels bij cognitieve training
- C. School !

4. Take home messages

4. Take home messages

- Hersenplasticiteit na cognitieve training heeft dezelfde neurofysiologische basis als de ontwikkeling van hersenen bij jonge kinderen.
- Cognitieve training = meer dan enkel computerspelletjes spelen (leeftijd, doelstellingen na testen, spelregels, repetitief trainen maar ook metacognitie/strategie/compensatiemechanismen).
- Het effect van cognitieve training is afhankelijk van verschillende factoren, waaronder de locatie van het letsel in het brein (prefrontaal, corpus callosum, diepe basale kernen).
- Verder onderzoek is nodig om voor elke individuele revalidant met NAH de juiste duur en frequentie van cognitieve training te bepalen, voor een optimaal resultaat.

Vragen?

PROF. DR. CATHARINE VANDER LINDEN

Afdelingshoofd Revalidatie

Kinderrevalidatie

Universitair Ziekenhuis Gent

C. Heymanslaan 10 | B 9000 Gent

T +32 (0)9 332 21 11

E info@uzgent.be

www.uzgent.be

Volg ons op

